

NAUJOS DISERTACIJOS

S. Baležentienė, **Asmenybės problemos kilimo ir jos sprendimo socialinės prielaidos**¹. Mūsų dienomis asmenybės problema tapo įvairiapusių filosofinių ir sociologinių tyrinėjimų objektu. Toks dėmesys šiai problemai aiškinamas tuo, kad, pereinant visuomenei iš kapitalizmo į socializmą, joje iš esmės pasikeičia žmogaus vieta ir vaidmuo.

S. Baležentienės disertacija skirta istoriniam bei metodologiniam asmenybės problemos aspektui. Čia nagrinėjama žmogaus individualybės visuomeninė prigimtis, asmenybės problemos kilimo klasinėje visuomenėje sąlygos bei šios problemos sprendimo prielaidos socialistinėje visuomenėje. Visa tai leidžia autorei duoti platų istorinį socializmo humanistinio vaidmens pagrindimą.

Marksistiniu požiūriu žmogaus socialumas nėra kažkoks jo psichofizinės egzistencijos papildymas. Žmogaus socialumas pasireiškia jo, kaip gyvos būtybės, egzistavimo ypatumais. Tai specifinis, gyvybinių funkcijų pagrindu susidaręs aktyvumas. Tokio aktyvumo pagrindas yra pertvarkomoji veikla, kuri padarė žmogų jo gyvenimo sąlygų subjektu. Kadangi darbinė veikla vykdoma ir galima tik bendrų pasiekimų ir kolektyvinių pastangų dėka, tai ji nuo pat pradžios įgijo visuomeninį pobūdį.

Kalbėdama apie žmogaus vystymosi socialinį sąlygotumą, disertantė parodo objektyviosios ir subjektyviosios visuomeninio proceso pusės sąryšį. Idealistai paprastai kaltina marksizmą už žmogaus individualybės „paskandinimą“ visuomeniniame turinyje, tačiau disertantė parodo, kad tik visuomenine žmogaus prigimtimi paaiškinamas jo skirtumas nuo gyvūnijos pasaulio. Visuomeniskumas pasireiškia per atskirų individų būti.

Autorė kritikuoja tas buržuazines asmenybės koncepcijas, kuriose asmenybės klausimai keliami ir sprendžiami grynai antropologiniu požiūriu. Šios koncepcijos negali pateikti patenkinamo problemos sprendimo, nes atplėšia žmogaus asmenybę nuo konkrečių istorinių jos egzistavimo sąlygų. Tokį problemos tyrinėjimo principą padiktuoja kapitalistinių

visuomeninių santykių susvetimėjimas, su-teikiantis visuomenės atomizacijai gryniausią pavidalą.

Toliau disertantė nagrinėja objektyvias asmenybės problemas kilimo sąlygas.

Pirmąkartėje visuomenėje nebuvo materialaus pagrindo individams diferencijuotis pagal asmenines savybes ir žmogų priešpastatyti visuomeniniam kolektyvui. Taigi negalėjo kilti ir asmenybės problema. Atsiradusi turtinė nelygybė sudarė sąlygas socialinei diferencijacijai, kuri viešpataujančios klasės individus priešpastatė gamintojų klasei. Tada ir iškilo savarankiškos asmenybės problema.

Klasinės visuomenės sąlygojamas žmonių santykių susvetimėjimas atsiskleidžia per daiktų viešpatavimą žmonėms. Šį viešpatavimą sutvirtina teisiniai institutai. Teisė, grįžtama veikdama ekonominę pagrindą, sukuria iliuziją, kad ekonominė žmonių padėtis priklauso nuo teisinės ir yra atsitiktinė atskiro individo atžvilgiu. Dėl to mėginama socialinę nelygybę aiškinti ne ekonominiu vystymosi dėsniniais, o atskirų individų įgimtomis ypatybėmis. Atsiranda įvairios elitaristinės teorijos. Disertacijoje pateikiama trijų pagrindinių elitaristinių koncepcijų kritinė analizė: mistinės iracionalistinės, „technokratinės“ ir biopsichologinės.

Nuosavybės teisė, tapusi žmogaus poreikių tenkinimo instrumentu bei žmonių vertės matu, reiškė paties žmogaus depersonalizaciją. Klasinėje visuomenėje asmenybės klausimas visos visuomenės masu virto neišsprendžiama problema. Panaikinti žmogų depersonalizuojančias sąlygas galima, tikslai įveikus visuomenės klasinį susiskaldymą.

Ikikapitalistinėse formacijose visuomeninis kolektyvas buvo susiskaldęs į atskiras grupes pagal užsiėmimo rūšį ar teisinę padėtį. Tuo tarpu prekiniai piniginiai santykiai sukuria objektyvias sąlygas teisiniam visuomenės narių sulyginimui. Kapitalisto ir darbininko santykiai — laisvų savininkų santykiai, iš kurių vienas yra gamybos priemonių, o kitas — darbo jėgos savininkas. Bet kapitalistinės visuomenės narių lygybė yra formali. Daiktai despotiškai viešpatauja žmogui. Piniginiu ekvivalentu imama matuoti ne vien žmogaus produktą, bet ir jo paties vertė.

¹ Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1971, 141 p. Disertacija apginta VVU Istorijos fakulteto Mokslo laipsnių teikimo tarybos posėdyje 1972 m. vasario 9 d.

Kiekvienas visuomenės narys čia yra valdomas atsitiktinumu. Niekas nėra garantuotas, kad jo socialinė padėtis išliks tvirta. Socialiniai laisvo asmenybės vystymosi rėmai ir toliau lieka siauri, nors formalių kliūčių tam ir nebėra.

Privatinės nuosavybės panaikinimas leidžia išspręsti svarbią socialinę problemą — likviduoti priešiškas klases ir žmogaus išnaudojimą. Visuomenės jėgomis organizuojama gamyba skirta visų gyventojų poreikių tenkinimui. Gamybos priemonių suvisuomeninimas panaikina privilegijuotą materialinių gėrybių savinimąsi. Sukurtos vertybės skirstomos pagal atlikto darbo kokybę ir kiekybę. Gamybos išvystymo lygis, darbo socialinis nevienalytiškumas, pačių gamintojų išsilavinimo skirtumai neleidžia socializmui visiškai įveikti socialinių skirtumų. Tačiau šie skirtumai jau nepriešpastato žmogaus žmogui, atskiro individo visuomenei. Jie nėra susiję su socialistinio gamybos būdo esme ir įveikiami gamybinių jėgų ir socialistinių gamybinių santykių vystymo procese.

Objektyvi socializmo raida reikalauja visapusiško asmenybės išsivystymo. Žmonių individualumo ir socialumo vienybė neleidžia metodologiškai atskirti asmenybės problemas nuo bendrų visuomeninio gyvenimo klausimų. Konkrečiomis komunizmo statybos sąlygomis asmenybės problemas būtina spręsti sąryšyje su materialinės-techninės komunizmo bazės kūrimo bei socialistinių santykių vystymo uždaviniais.

Disertaciją teigiamai įvertino mokslinis vadovas prof. dr. I. Zaksas, kolektyvinis oponentas — LŽOA Filosofijos katedra, oficialieji oponentai prof. dr. G. Zimanas ir doc. A. Gaidys. Iškelę temos aktualumą ir svarbą ideologinėje kovoje, oponentai nurodė, kad savo mokslinį uždavinį disertantė išsprendė įtikinamai.

* * *

Č. Kalenda, **Socialinis moralės vaidmuo klasinėje visuomenėje**². Tarybinėje filosofinėje literatūroje metodologinė etinės problematikos pusė iki šių dienų dar nesusilaukė deramo tyrinėtojų dėmesio. Č. Kalendos disertacijoje mėginama

atskleisti socialinio moralės vaidmens specifiką klasinės visuomenės sąlygomis.

Apžvelgdamas marksistinę filosofinę literatūrą tyrinėjamu klausimu, autorius mėgina paaiškinti objektyvias prielaidas, kurios apsprendžia dorovinio auklėjimo poreikio atsiradimą. Palietęs įvairias visuomenės vystymosi stadijas, disertantas daro išvadą, kad istorinės sąlygos, kurios moralę pavertė santykinai savarankišku gyvenimo reiškiniu, susiformavo ankstyvajame klasinės visuomenės raidos etape. Atsiradus privatinės nuosavybės institutui, individas virto atskiru gamybos bei vartojimo objektu, o tai ap sunkino jo elgesio reguliavimą ir sudarė pagrindą moralei išsiskirti iš papročių visumos, išsivystyti į specifinę dvasinio žmonių gyvenimo sritį. Klasinio susiskaldymo ir žmonių santykių susvetimėjimo procese moralė tapo svarbiu egzistuojančios visuomenės įtvirtinimo veiksmu, o taip pat ir savarankišku tyrinėjimų objektu.

Atskleisdamas konkretų socialinį bei ekonominį klasinės moralės tipų savitumą, disertantas atkreipia dėmesį į tai, jog viešpatuojančioji epochos moralė yra visos visuomenės, o ne tik gamyboje viešpatuojančios klasės moralė.

Disertantas paaiškina religijos bei filosofijos (etinių teorijų) vaidmenį visuomenės dorovinio auklėjimo procese. Krištiškai analizuodamas buržuazinių filosofų (I. Mesnerio, F. Endreso, V. Bliumfeldo, I. Lepo, P. Sorokino ir kt.) etines pažiūras, Č. Kalenda parodo bergždžius šiuolaikinės buržuazinės etikos mėginimus pagerinti dorovinius žmonių santykius kapitalizmo sąlygomis.

Apžvelgęs senovės graikų bei kitų senojo pasaulio valstybių ekonominio gyvenimo, valstybės valdymo ir vergų socialinės padėties skirtumus, autorius parodo, kad senovės Graikijoje, skirtingai nuo senovės Rytų valstybių, individas buvo labiau savarankiškas ir autonomiškas. Kadangi poreikių tenkinimas šiomis sąlygomis priklausė nuo nuosavybės teisės, tai nuosavybės instituto gynimas tapo socialinio teisingumo pagrindu antikos vergovinėje valstybėje. Ilgainiui visuomeniniam gyvenimui pasidarė reikalingas tokio teisingumo reguliavimas. To mėginama pasiekti, doroviškai auklėjant visuo-

² Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1972, 171 p. Disertacija apginta VVU Istorijos fakulteto Mokslo laipsnių teikimo tarybos posėdyje 1972 m. gruodžio 20 d.

menės narius. Dorovinis piliečių auklėjimas tapo valstybinės svarbos reikalu. Demokratinė daugelio Graikijos miestų santvarka sąlygojo šio auklėjimo pasaulietiskumą. Lemiamas vaidmuo, doroviškai auklėjant piliečius, teko visuomenės susirinkimams, teatrui, sportinėms varžyboms ir pan.

Nagrinėdamas antikos filosofų (Sokrato, Platono, Aristotelio, Epikūro, stoikų) etines teorijas, disertantas pažymi, kad tos teorijos padėjo senovės graikams giliai įsisąmoninti objektyvias savo visuomenės reikmes. Dorovė padėjo sustiprinti struktūrinius antikos vergvaldinės valstybės pagrindus.

Kalbėdamas apie klasinę vergų moralę, autorius pasitelkia istorikų darbus (ypač M. Kutorgos). Jais remdamasis, jis teigia, kad doroviniai vergų principai iš esmės nesiskyrė nuo dorovinių vergvaldžių principų. Savo ideologijos, kuri ryškiai prieštarautų viešpataujančios klasės ideologijai, vergai neturėjo, nes į vergovę jie žiūrėjo kaip į būtiną, o tuo pačiu ir natūralų bei teisingą reiškinį. Todėl neretai literatūroje pasitaikantys teiginiai apie visišką vergų ir vergvaldžių moralės priešingumą turi būti patikslinti.

Pateikdamas bendrą antikos dorovinių santykių apibūdinimą, disertantas pabrėžia, kad klasinė šių santykių prigimtis glūdi individualizme, egoizme, turto ir valdžios troškime. Visa tai siaurino moralinių motyvų vaidmenį žmonių veikloje.

Toliau autorius aiškina moralės vaidmenį ir vietą feodalinės visuomenės gyvenime, analizuoja žmonių gyvenimo sąlygas, kurios apsprendė tyrinėjamos epochos moralės principų ir vertybių turinį. Kadangi žmonių santykiai feodalinėje visuomenėje buvo persunkti despotizmo ir servilizmo, tai į pirmą vietą čia iškilo tokie doroviniai principai ir vertybės, kaip paklusnumas, nuolankumas, susitaikymas, kentėjimas, asketizmas, ištikimybė, pasišventimas, galeistingumas, pagalba nelaimingiesiems bei beturčiams ir pan.

Pati tinkamiausia forma šiems principams įsisąmoninti buvo religija. Disertantas nagrinėja pagrindinę religijos funkciją ir atskleidžia priežastis, objektyviai sąlygojusias moralės suaugimą su religija. Autorius mano, kad kai kurių autorių bandymai religinę moralę kildinti iš pačios religijos esmės yra metodologiškai klaidingi.

Nagrinėdamas visuomeninio dorovinio auklėjimo procesą feodalinėje visuomenėje, disertantas parodo moralės principų pagrindimą teologinėje viduramžių etikoje (Augustino, Jeronimo, Jono Aukšaburnio darbuose).

Nemaža dėmesio disertacijoje skiriama feodalizmo doroviniams santykiams, kurie pasižymėjo dideliu įvairumu ir nevisada sutapo su viešpataujančios moralės principais. Prieštaravimas tarp bažnytinės etikos ir realaus žmonių elgesio liudija, kad feodalinėje visuomenėje religiskai motyvuota moralė neatitiko atskirų visuomenės socialinių grupių bei individų interesų ir buvo jiems svetima.

Parodydamas reikšmingus poslinkius ekonominiame visuomenės gyvenime, naujus ryšius tarp gamintojo ir gamybos priemonių savininko, disertantas atkreipia dėmesį į besiformuojančius humanizmo principus. Privatines nuosavybės teisė ir kiekvieno individo teisė į laisvę, visuomeninį pripažinimą ir pagarbą tapo viešpataujančia teisingumo koncepcija. Visa tai, teigia autorius, sukūrė iliuziją, kad kapitalistinėje visuomenėje galimas harmoningas žmonių bendravimas, visuotinė meilė ir brolybė, bendra gerovė ir laimė.

Šiuo laikotarpiu žymiai sumažėja religijos vaidmuo: dorovinis auklėjimas įgauna pasaulietinį pobūdį. Nagrinėdamas K. Holbacho, P. Helvecijaus, D. Didro ir kitų XVIII a. prancūzų mąstytojų etines pažiūras, autorius pabrėžia, kad šie filosofai buržuazinę moralę aiškina kaip prigimtine. Tokį aiškinimą sąlygoja kapitalizmo ekonominių santykių vystymosi ypatumai. Etikoje išgali metafizinė žmogaus-egoisto koncepcija, kuri tampa kerntiniu buržuazinės moralės principų akmeniu. Kadangi ekonominė kapitalistinės visuomenės struktūra neleidžia įsitvirtinti žmonių lygybei, humanistiniai buržuazinės moralės principai žymiu mastu lieka formalūs ir atitrūkė nuo gyvenimo. Jie tik padeda sustiprinti bei pridengti klasinį išnaudojimą. Disertacijoje pateikiama medžiaga iš šiuolaikinių buržuazinių sociologų (E. Fromo, Č. Reičo, R. Kvanto, E. Kiungo) darbų parodo, kokią žaląjančią įtaką „vartotojiškos visuomenės“ narių santykiams daro monopolistinis kapitalizmas.

Socialistinėje visuomenėje, nykstant objektyvioms žmonių santykių susvetimėjimo prielaidoms, moralė palaipsniui nuostoja buvusi savarankiška jėga, istoriškai

reguliuojančia socialinį žmonių elgesį. Todėl, kaip pastebi disertantas, pasirinkdami gyvenimo būdą, socialistinės visuomenės nariai remiasi ne formaliais dorovės principais, o konkrečiais besivystančios visuomenės poreikiais.

Č. Kalendos disertacija yra vertinga keliais atžvilgiais. Disertanto mokslinis vadovas doc. E. Meškauskas pažymėjo, kad disertacija padeda išsiaiškinti metodologinę platformą, kuri yra reikšminga, kovojant su šiuolaikinėmis buržuazinėmis etikos teorijomis, nes šios kovos efektyvumas priklauso ir nuo teisingo ginčytinų problemų išskėlimo.

Kolektyvinio oponento — VVPI Filosofijos katedros — nuomone, gilus disertacijoje keliamų problemų tyrinėjimas leidžia „ne tik geriau susipažinti su įvairiausiomis sociologinėmis praeitų epochų teorijomis“, bet gali pasitarnauti ir „praktiniam dorovinio auklėjimo problemų sprendimui mūsų socialistinėje visuomenėje“.

Teigiamai disertaciją įvertino ir oficialieji oponentai: prof. dr. J. Minkevičius bei doc. B. Kuznickas.

* * *

J. Skersytė, **Loginių formų valdymo pažinimo procese**³. Apžvelgdama tarybinių autorių (P. Kopnino, I. Narskio, A. Rakitovo, B. Sadovskio, B. Švyriovo, P. Tavaneco, A. Zinovjevo ir kt.) darbus, skirtus gnoseologinėms formaliosios logikos problemoms, J. Skersytė konstatuoja, kad daugiausia dėmesio juose skiriama metodologinei dedukcijos logikos analizei. Tarybiniai teoretikai nemaža nuveikė, dialektinio materializmo požiūriu aiškindami dedukcijos funkcijas pažinimo procese, kritikuodami logicizmą, metodologinius šiuolaikinio pozityvizmo pagrindus. Mažiau vietos tarybinėje filosofinėje literatūroje skirta indukcijos bei kitų redukcinių mąstymo procesų metodologinei analizei. Tyrinėjimai šioje srityje, disertantės nuomone, neperžengė aprašomojo lygio. Darbuose, kuriuose gnoseologiniu aspektu analizuojamos visos trys loginės formos, neretai jaučiama tendencija priešpastatyti dialektiką formaliajai logikai. Kartu su tuo gnoseologinėje formų interpretacijoje nepakankamai nuosekliai išski-

riami arba vienas kitu pakeičiami formalus loginis ir metodologinis aspektai.

Atkreipusi dėmesį į kai kuriuos poleminius problemas momentus, autorė kelia sau uždavinį išanalizuoti loginių formų vaidmenį pažinimo procese, išskirti jų funkcijose formalų loginį ir metodologinį aspektą bei nustatyti jų tarpusavio santykį. Tai, autorės nuomone, gali sudaryti teorinį pagrindą, kuriuo remiantis galima teigti mąstymo kūrybiškumą bei jo rezultatų objektyvumą.

Disertantė pateikia istorinį problemas apibūdinimą, atskleidžia prielaidas, istoriškai subrandinusias tą naują metodologinę platformą, kurią duoda marksistinė-lenininė filosofija aptariamajai problemai išskelti bei spręsti.

Toliau autorė įrodinėja, jog sąvokos funkcijos pažinimo procese gali būti paaiškintos, tik atsižvelgiant į jos visuomeninę istorinę prigimtį, kuri pasireiškia genetiniu mąstymo (sąvokos) ir kalbos ryšiu. Materialinis pažintinio santykio su gamta sąlygotumas bei visuomeninis istorinis pažinimo pobūdis, kurį konstatuoja marksistinė gnoseologija, leidžia pastebėti bei metodologiškai įvertinti svarbią sąvokos funkcionavimo ypatybę — santykinį jos turinio ir apimties neapibrėžtumą, skiriančią sąvoką, kaip specifiskai žmogišką sąmonės formą, nuo vaizdinio. Šitai padeda klausimą, autorė parodo, kad psichologinis-struktūrinis sąvokos bei jos ryšio su vaizdiniu individo mąstyme tyrimas, kuriuo neretai apsiriboja sąvokos interpretacijos, ne tik nepadaeda atskleisti sąvokos visuomeninio funkcionavimo ypatybių, bet, priešingai, sudaro pagrindą pažintinio santykio su gamta specifikai ignoruoti. Traktuodama sąvoką, kaip visuomeninio patyrimo akumuliacijos priemonę, autorė aiškina sąvokos ir žodžio-ženklo santykį, atkreipia dėmesį į tą reikšmę, kurią turi sąvokos turinio apibrėžimas formaliosios logikos priemonėmis, bei to apibrėžimo santykinumą pažinimo procese.

Būtinumas skirti formalų-loginį ir metodologinį aspektą loginių formų analizėje įrodinėjamas, nagrinėjant sprendinio funkcijas. Analizuodama sprendinio, kaip loginės formos, genezės klausimą, autorė pažymi, kad formaliosios logikos

³ Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1972, 142 p. Disertacija apginta VVU Istorijos fakulteto Mokslo laipsnių teikimo tarybos posėdyje 1972 m. gruodžio 13 d.

nustatyti struktūriniai loginių formų savitumai bei ryšiai neduoda atsakymo į šį klausimą. Ne struktūra apsprendžia loginių formų funkcijas, ji pati ir jos funkcijos atsiranda materialiniu praktiniu pagrindu. Plėtodama šią mintį toliau, autorė remiasi teiginiu, jog visuomeniniame istoriniame pažinimo procese tikrovės atspindėjimo forma yra ne atskiri teiginiai, o tikrovę aiškinančios teorijos. Tai sąlygoja sprendinio genetinių funkcijų nesavarankiškumą ir jo kontekstinių-teorinių apibrėžtumą logiškai subordinuotoje sistemoje. Atkreipdama dėmesį į pažinimo proceso teorinį-rekonstrukcinį pobūdį, disertantė kritikuoja marksistinėje literatūroje paplitusią pažiūrą į sprendinį, kaip į savarankišką gnoseologinį vienetą, kuriam tiesiogiai taikytinas tiesos kriterijus.

Sąvokos bei sprendinio funkcinis pobūdis įgalina nuosekliai metodologiškai paaikškinti samprotavimo vaidmenį pažinimo procese. Išskyrusi formaliosios logikos problematikoje bendrą metodologinį ir taikomąjį-normatyvinį aspektą, autorė kelia samprotavimo vaidmens pažinimo procese klausimą, kaip mąstymo galimybių formalizavimo klausimą, kuris sprendinias, atsižvelgiant į praktinį pažinimo proceso sąlygotumą bei to proceso visuomeninį istorinį pobūdį. Šioje metodologinėje plotmėje aiškinamos dedukcijos bei indukcijos funkcijos.

Disertaciją pozityviai įvertino disertantės mokslinis vadovas ir oficialieji oponentai.

Mokslinis vadovas doc. E. Meškauskas pažymėjo, kad disertacija yra savarankiško ir gilaus tyrinėjimo rezultatas. Metodologinis nuoseklumas yra pagrindinis šio kompaktiško ir kartu gerai argumentuoto darbo privalumas.

Oficialiojo oponento prof. dr. J. Minkevičiaus nuomone, disertacija savo tema, jos problemų išdėstymu ir sprendimu atspindi šiuolaikinį mokslinį marksistinės filosofijos lygį. Darbas liudija, kad disertantė pakankamai suvokia šiuolaikinę filosofinę problematiką. Nagrinėdama svarbius, sudėtingus šiuolaikinės gnoseologijos klausimus, disertantė daugeliu atvejų juos nušviečia ir sprendžia naujai. Oficialioji oponentė doc. K. Rickevičiūtė pastebėjo, kad disertantė atsakė į pa-

grindinius klausimus, susijusius su pasirinkta koncepcija. Ypač teigiamu darbo bruožu oponentė laiko jo kompaktiškumą.

Disertaciją teigiamai įvertino ir kolektyvinis oponentas — KPI Filosofijos katedra.

Priešingą nuomonę išreiškė neoficialusis oponentas prof. dr. R. Plečkaitis.

Balsų dauguma Istorijos fakulteto Mokslinė taryba J. Skersytei suteikė filosofijos mokslų kandidato laipsnį.

* * *

K. Stoškus, Meno kūrinys ir jo semiotinio tyrimo principai⁴. Šiuolaikinė mokslo bei technikos revoliucija reiškiasi įvairiausiomis mokslo šakų integracijos formomis. Perspektyviausiomis tos integracijos formomis laikomi kai kuriose kultūros srityse ypač gerai užsierekmandavę kibernetiniai, sisteminiai, struktūriniai ir jiems artimi metodai. Su jais paprastai yra siejami ir semiotiniai principai, pasitaruoju metu plačiai naudojami įvairių dvasinės kultūros formų, tame tarpe ir meno, tyrimui.

Jau ištisą dešimtmetį tarybinėje mokslinėje ir publicistinėje literatūroje tęsiami ginčai apie semiotikos principų bei metodų galimybes ir jų tinkamumą meno kūrinių analizei. Kaip ir visos naujos mokslo idėjos, semiotiniai principai atsidūrė radikaliam viena kitai prieštaraujančių koncepcijų dėmesio centre. Semiotinių idėjų šalininkai neretai per daug pasitiki specialiuųjų mokslų (struktūrinės lingvistikos, formaliosios logikos, biheviorologijos, matematinės informacijos teorijos) pagrindu susidariusiais metodais ir jų galimybėmis. Su jų įsigalėjimu siejamas radikalus visuomenės mokslų atsinaujinimas, o kartais net tiesiog teigiama, kad tik semiotinių metodų panaudojimas suteikia dvasinės kultūros teorijoms mokslinį statusą. Tuo tarpu semiotikų oponentai neretai iš viso neigia tokių principų bei metodų vertę, semiotiniuose meno tyrinėjimuose nematydami nieko kito, išskyrus senų formalistinių koncepcijų atgimimą menotyroje ir estetikoje.

Šioje teorinėje situacijoje gali kilti pagunda imtis arbitro funkcijų ir prieš-

⁴ Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1972, 285 p. Disertacija apginta VVU Istorijos fakulteto Mokslų laipsnių teikimo tarybos posėdyje 1972 m. gruodžio 13 d.

gose koncepcijose surasti tuos racionalius grūdus, kurie jas padarytų tarpusavyje suderinamas. Tačiau yra ir kitas kelias — pateikti tokį tyrimo aspektą, kuris leistų atsiriboti nuo prieštaraujančių koncepcijų kraštutinumo. Tokį aspektą surasti nesunku. Užtenka tik suvokti, kad atskiros semiotinės teorijos yra atsiradusios, sprendžiant gana specialius atskirų mokslų (lingvistikos, formaliosios logikos, informacijos teorijos ir pan.) uždavinius. Tas faktas, kad skirtinguose moksluose tie uždaviniai nėra vienodi, paaiškina, kodėl skirtingos semiotinės teorijos negali būti tarpusavyje visiškai sutapatinamos. Šita aplinkybė ir neleidžia akiai pasitikėti tomis paslaugomis, kurias estetikai teikia lingvistinė, kibernetinė ar kokia kita speciali semiotika. Iššyla reikalas tokioms semiotinėms teorijoms priešpastatyti taip pat specialią estetinę, arba meno, semiotiką. Be to, apie panašią semiotiką dar (XVIII a. yra užsiminęs A. Baumgartenas. Pastaruoju metu estetinės semiotikos idėją yra iškėlę ir net kai kuriais atžvilgiais mėginę ją realizuoti tarybiniai teoretikai S. Rapoportas, M. Charpenka, italų marksistas G. Dela Volpė.

Kai kurioms metodologinėms tokios semiotikos prielaidoms tyrinėti yra skirta K. Stoškaus disertacija. Joje keliamas uždavinys atskleisti tas semiotines idėjas, kurios formavosi įvairiose estetikos bei atskirų meno šakų teorijose, nagrinėjančiose meno kūrinio prigimtį, jo funkcijas bei egzistavimo būdą, estetikos keliamų uždavinių atžvilgiu patikslinti pačius bendrasemiotinius principus ir parodyti, koku mastu galima panaudoti tuos principus meno kūriniių analizei.

Disertantas apžvelgia pagrindines šių laikų semiotinio meno kūriniių tyrimo kryptis, atskleidžia jų ryšius su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lingvistine estetika bei kai kuriomis šių laikų mokslo formalizavimo idėjomis. Disertacijoje parodoma, kad daugelis estetikos teorijų, įvairiausiais laikais tyrusių meno kūrinio prigimties, jo funkcionavimo ir struktūros problemas, susidūrė ir su bendrasemiotinio pobūdžio klausimais. Ypač akivaizdžiai semiotinės meno kūrinio ypatybės atsiskleidžia tose teorijose, kurios jį sieja su komunikacine situacija, t. y. meno kūriniių analizuoja kūrėjo, suvokėjo ir objektyvios tikrovės santykių sistemoje.

Meno formos estetinės teorijos meno kūriniių traktuoja kaip bet koki daiktą, sukurtą pagal formalius harmonijos, simetrijos, proporcijos, pusiausvyros, „sukeistinio“, „ekonomijos“ ir panašius principus. Tokio pobūdžio tyrimai yra naudingi tuo, kad jie paaiškina kai kurias formalias dvasinės kultūros produktų funkcionavimo ypatybes, bet nepaaiškina jų (tame tarpe ir meno kūriniių) tvrinio.

Toliau disertantas analizuoja imitacinių, gnoseologistinių ir emocionalistinių meno teorijų požūrį ir meno kūriniių. Parodoma, kad nė vienai iš šių meno turinio teorijų nepavyksta pateikti tokios meno kūrinio charakteristikos, kuri be jokio pritempimo tikėtų visoms meno rūšims, žanrams bei kryptims apibūdinti. Bet, nežiūrint to, imitacinės ir gnoseologistinės meno teorijos atskleidė gana svarbius meno kūriniių santykius su objektyviaja tikrove, kai kurias jo hierarchinės struktūros ypatybes. Ypatingas dėmesys skiriamas tai meno kūrinio hierarchinei struktūrai, kuri nagrinėjama G. Hegelio, A. Potebnios ir daugelio tarybinių meno teoretikų darbuose. Požyviai vertinama ir emocionalistų mintis apie emocinę žmonių komunikaciją visuomenėje. Kartu parodoma, kad emocionalistinės koncepcijos neįvertina jausmų, kurie įeina į kūrinio struktūrą, specifikos. Analizuodamas ir kritiškai vertindamas Z. Diubo, I. Kanto, H. Miunsterbergo, R. Frajo, E. Bulou, L. Vygotskio ir kitų autorių pateiktus estetinio jausmo specifikos tyrinėjimus, disertantas mėgina parodyti, kad estetinė emocija yra sąlygiška.

Dauguma anksčiau nurodytų teorijų meno kūriniių traktuoja kaip savaime egzistuojantį pastovų objektą (daiktą, idėją, vaizdą ir pan.). Tas faktas, kad meno kūrinys susijęs su kūrėju ir suvokėju, privertė fenomenologinę bei egzistencialistinę estetiką iškelti meno kūrinio būties problemą. Tačiau šioms estetikos teorijoms tos problemos išspręsti nepavyksta, nes jos pervertina meno kūrinio fiktyvumą ir autonomiškumą, daugeliu atvejų jį izoliuodamos nuo visuomenės praktinių interesų sferos. „Pagrindiniai sunkumai, atsirandą, sprendžiant meno kūrinio būties problemą, susiję su tuo, kad neatsižvelgiama į kai kuriuos realius momentus tų istoriškai besivystančių komunikacinių situacijų, kuriose šie kūriniai sukuriama ir pastoviai funkcionuoja“, — teigia autorius.

Toliau gvildinama pagrindinių semiotinių funkcijų priklausomybė nuo komunikacinės situacijos (ji disertanto laikoma semiotine situacija) ir tos situacijos atžvilgiu pateikiamas meno kūrinio būties problemos sprendimas.

Disertantas kritiškai įvertina plačiai paplitusias semiotines teorijas, kurios iš semiotinės situacijos pašalina siuntėją (t. y. informaciją perduodantį komunikatorių). Tuo būdu iš ženklo funkcijų išnyksta intencionalinis momentas, be kurio iš viso neįmanomas tikslingas (sąmoningas, žmogiškas) bendravimas. Įjungus siuntėją į semiotinę situaciją, vienodą reikšmę jų semantika, sintaktika ir pragmatika semiotikoje įgauna ir ekspresinis analizės aspektas. Tuo būdu disertacijoje ženklo (o taip pat ir komunikato, teksto) ekspresinė funkcija radikaliai atirbojama nuo pragmatinės, semantinės ir sintaktinės funkcijos. Kartu parodoma, kad visos šios funkcijos yra viena su kita susijusios ir komunikate viena be kitos neegzistuoja.

Analizuodamas ženklų santykius su objektyvia tikrove, disertantas atkreipia dėmesį tiek į ženklų ir jų sistemų priklausomybę nuo objekto, tiek ir į objekto priklausomybę nuo ženklų ir jų sistemų. Kritiškai įvertindamas metafizines ženklų sistemos ir objektyvios tikrovės ryšių koncepcijas, disertantas prieina išvados, jog nėra tokios uždaros semiotinės sistemos, kurios tekstų nebūtų galima visiškai išversti į kokią nors kitą semiotinę sistemą, bet nėra ir tokios atviros semiotinės sistemos, kurios tekstus būtų galima pilnai išversti į bet kokią kitą semiotinę sistemą.

Autoriaus manymu, daugelio semiotinių teorijų trūkumas yra tas, kad sąmoningai ar nesąmoningai komunikatas (kaip dvasinės kultūros produktas) sutapatinamas su jo kūrimo priemonėmis-ženklais ir ženklų sistemomis. Komunikatą disertantas priešpastato ženkliui tuo pagrindu, kad pirmasis yra originalus, informatyvus, o antrojo turinys yra banalus, iš anksto žinomas visiems komunikacinės situacijos dalyviams.

Toliau disertantas apžvelgia pagrindinius dvasinės komunikacijos tipus, analizuoja komunikato ekspresinio turinio priklausomybę nuo socialinių, kultūrinių sąlygų, kuriose gyvena komunikacinių situacijų dalyviai. Nagrinėdamas komunikato interpretacijos problemas, disertan-

tas atkreipia dėmesį į jos įvairias formas, sutinkamas visuomenės dvasinėje komunikacijoje. Interpretacija galinti būti tiek loginė, tiek vaizdinė, tiek ir emocinė. Pasakytiniai du interpretacijos tipai dominuoja meninėje komunikacijoje.

Pakoregavęs kai kurias bendrasemiotinio pobūdžio idėjas, disertantas pereina prie polemikos su fenomenologo R. Ingardeno požiūriu į meno kūrinio būtį. R. Ingardenas nuo pastovios meno kūrinio būties atitraukia visas jo interpretacijas, tuo tarpu disertantas mėgina parodyti, kad įvairios interpretacijos yra ne kas kita, kaip tik skirtingos meno kūrinio funkcionavimo formos, neatskiriamos nuo paties kūrinio. Pagaliau jis daro išvadą, kad meno kūrinys, kaip ir visi kiti dvasinės kultūros produktai, funkcionuoja sudėtingoje kintančių visuomenės komunikacinių ryšių sistemoje.

Pereidamas prie meno kūrinio struktūros tyrimo semiotiniu aspektu, K. Stoškus nemaža vietos skiria svarbiausių šiuolaikinių meno kūrinų struktūros koncepcijų (N. Hartmano, R. Ingardeno, struktūralistų) analizei. Ypač didelis dėmesys skiriamas šiuo metu daugelyje šalių išpopuliarėjusiai struktūralistinei meno kūrinio sandaros analizei. Pozityviai įvertinęs kai kuriuos šios koncepcijos momentus (mokslinį preciziškumą, tyrimo sistematškumą, nuodugnumą ir pan.), autorius pastebi, kad šios krypties atstovai nepagrįstai absoliutizuoja tas galimybes, kuriomis disponuoja struktūrinė lingvistika ir apskritai formalizacijos metodai estetiniuose tyrinėjimuose.

Visų svarbiausia meno kūrinio struktūra disertantas laiko emocinę estetinę struktūrą, kurią jis mėgina aprašyti tiek materialaus pagrindo, tiek ir vaizdinės bei semantinės struktūros atžvilgiu. Šiais mėginimais pagrindžiama mintis apie galimybę kūriniu perduoti estetinį nusiteikimą. Jutiminės, sintaktinės, vaizdinės bei semantinės struktūros čia traktuojamos kaip tą nusiteikimą organizuojančios, fiksuojančios ir transliuojančios struktūros. Dėl tos priežasties sintaktinis ir semantinis meno kūrinio tyrimas nėra pakankamas; jis turi vesti į estetinio nusiteikimo analizę. Estetinis nusiteikimas čia traktuojamas kaip ta į kūrinio turinį įeinanti pozicija, fiksuota emocinė orientacija, kuri susidaro, bet kokią utilitarinę, psichologinę bei socialinę vertę transformuojant į fiktyvių meninių objektų bei

sąlygiškų formų vertę. Estetinis nusiteikimas savo ruožtu skatina interpretatorių sugretinti fiktyvius meninius objektus bei sąlygiškas formas su objektyvia tikrove, per kurią estetinis nusiteikimas vėl virsta praktiniu nusistatymu į pasaulį.

Disertacija baigiama išvada, kad semiotinio tyrimo principai jokiū būdu negali pakeisti sociologinių ir psichologinių, gnoseologinių ir aksiologinių tyrimo principų. Jie tik pateikia pastarųjų koordinavimo ir subordinavimo būdą, kurio reikia laikytis, norint paaiškinti meno kūrinio būties formas bei jo struktūrą.

Savo atsiliepimuose disertaciją teigiamai įvertino disertanto mokslinis vadovas doc. J. Repšys, kolektyvinis oponentas — VVPI Filosofijos katedra, oficialieji oponentai prof. dr. R. Plečkaitis ir doc. R. Petrauskienė. Oponentai pažymėjo, kad K. Stoškaus disertacija yra be abejonės aukšto lygio mokslinis darbas ir kad tyrinėjimų rezultatai yra reikalingi, nagrinėjant semiotinių metodų taikymą meno teorijoje. Disertacijoje pateikta plati ir kruopšti kritinė šiuolaikinių buržuazinių estetinių teorijų ir jų metodologinių pagrindų analizė gali pasitarnauti kovai prieš buržuazinę ideologiją.

S. Kavaliauskas

KRIKŠČIONYBĖ LIETUVOJE

1973 m. vasario 6 d. Vilniaus V. Kapsuko universiteto Filosofijos istorijos ir mokslinio ateizmo katedros iniciatyva įvyko Respublikinė mokslinė konferencija, skirta krikščionybės Lietuvoje problemoms aptarti. Jos metu buvo perskaityta 19 pranešimų. Didesnioji jų dalis buvo skirta krikščionybės praeičiai Lietuvoje nušviesti, o antroji, pranešimų skaičiumi kiek mažesnė, — jos dabarčiai. Ypatingas dėmesys buvo skirtas kovos su katalikiškąja ideologija reikšmei.

Kompleksinė problemos analizė leido giliau ir visapusiškiau atskleisti krikščionybės ypatybes Lietuvoje, jos ideologinius tikslus bei veiklos būdus, pateikti jų marksistinę kritiką. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad lietuvių katalikiškoji išėivija, kurios veiklos pobūdį didelė dalimi nulemia jos emigrantiška padėtis, ideologinės kovos centrą perkėlė į tautinio (lietuviškojo) patriotizmo sferą, bandydama įrodyti krikščionybės reikšmę lietuvių tautos, jos etninio tipo susiformavimui.

Šios koncepcijos kritikai buvo skiriamas dr. J. Minkevičiaus (LTSR MA) pranešimas („Lietuvybės ir katalikybės simbiozės koncepcijos klausimu“), kuriame parodyta, kad katalikiškosios krikščionybės formos paplitimas Lietuvoje klerikalų ir iš dalies buržuazinių nacionalistų interpretuojamas kaip lietuvių tautos dvasinio poreikio rezultatas. Lietuvių etninis bendrumas esąs neatsiejamas nuo jų konfesinio bendrumo. Katalikybė laikoma tautiškumo atrama.

Pranešėjas atskleidė svarbiausias lietuviybės ir katalikybės sąvokų susiejimo priežastis, parodė krikščionybės kosmopolitiškumą, akcentuodamas lietuvių tautos „katalikiškumą“ istorinį pobūdį ir tuo pačiu išryškindamas psichologinį bei ideologinį „lietuvių-kataliko“ koncepcijos turinį.

Klerikalinių ir nacionalistinių idėjų vienybę analizavo asp. A. Varkulevičius (VVU) pranešime „Klerikalizmo atgarsiai lietuvių politinių emigrantų „patriotizmo“ koncepcijose“.

Jis pastebėjo, kad buržuazijos ir katalikybės ideologų patriotizmas labai abstraktus: jį vengiama nagrinėti politiniu, socialiniu, istoriniu požiūriu. Patriotinis jausmas čia paprastai sutapatinamas su dievo meile (pvz., A. Maceinos, J. Girniaus knygose), jam suteikiamas kosmopolitinis atspalvis.

Asp. J. Trinkūnas (VVU), analizuo-damas krikščionybės skverbimąsi į baltų žemes, parodė, kad ji nebuvo lietuvių dvasinio poreikio rezultatas, bet, priešingai, jos įsigalėjimas Lietuvoje buvo susijęs su karine ir ideologine prievarta.

Nors krikščionybės platinimas Pabaltijyje prasidėjo jau X—XI a. ir tęsėsi kelis šimtmečius, tačiau Lietuva dar ilgą laiką išliko pagoniška seniai krikščioniškos Europos kaimynystėje. Lietuvos kunigaikščių krikštą (XIV a. pabaigoje) iš esmės nieko nepakeitė, nes liaudis dar ilgai laikėsi savo senojo tikėjimo. Pranešėjas sutinka su V. Pašutos mintimi, kad senoji lietuvių religija išlaikė savo pozicijas iki pat unijos (Žemaičių krašte dar ilgiau). Senoji lietuvių religija, pranešėjo nuomone, buvo išsaugojusi žemdirbių bendruomenės animistinei religijai būdingus bruožus.

XIII—XIV ir vėlesniais amžiais krikščionybės plitimą Lietuvoje sunkino susidūrimas su senąja religija. Dviejų religijų sandūros rezultatas buvo tas, kad